

fakihin toplumsal rolü

Abdullah KAHRAMAN

Prof.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Fakültesi

İslam toplumlarında fikhin önemi ve fakihin rolü baştan beri bilinmektedir. Fakihlerin ilki olarak Hz. Peygamber’i kabul edersek fakihin toplumsal rolüne ışık tutmuş ve fakihin önemine dair de önemli bir ipucu yakalamış oluruz. Tarihi süreçte fikhin ve fakihin toplumsal rolünü iyi gözlemleyen düşünürler, İslam toplumunun fikh toplumu, İslam medeniyetinin de fikh medeniyeti olduğu kanaatini serdetmişlerdir¹. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde önemli bir toplumsal rol yüklenen ve Batı etkisiyle bugün İslam hukukçusu olarak isimlendirilip anlam alanı daraltılan fakihler, “fakîh” olarak değil de daha çok “âlim” şeklinde anılıyorlardı. Ancak daha sonra hukuk temelli fikirleri, icraatları ve davranışları ile toplumu yönlendiren İslam âlimleri “fakîh”, onların ilgilendikleri bilim dalı da “fikh” olarak adlandırıldı. Bu adlandırma bir daha değişmemek üzere tarih boyu devam etti. Şüphesiz bu tanımların önemli taraflarından birisi, fikhî diğer ilimleri de kapsayacak kadar geniş tanımlayan Ebû Hanîfe’nin “fikh, kişinin hak ve vazifelerini bilmesidir” şeklindeki tanımından sonra olmasıdır. Diğer önemli taraf ise söz konusu tanımların münhasıran fikhî ve fakihi tarif etmesidir. Buna göre “Âlim”in özel bir tipini oluşturan “fakîh” bazen ilgilendiği ilim dalı üzerinden dolayı, bazen de bizzat onu ifade eden kelime esas alınarak doğrudan tanımlara konu olmuştur. Söz konusu tanımlar fakihe yüklenen toplumsal rolü de gösterdiği

için bunların bir kısmını hatırlamakta yarar görmekteyiz².

Mutezile âlimlerinden ve aynı zamanda mütekelim metoduna dair ilk eserlerden birini yazan Ebu'l-Hüseyin el-Basrî fıkıhı şöyle tanımlamıştır: “Fıkıh, hadiselerin bilgisini veya olayların hükümlerinin şubelerini insana açmaktır”. Fıkıhın sosyolojik boyutuna vurgu yapan bu tanıma göre fakih, toplumun ve hadiselerin içindedir, onları yorumlamaktadır, değerlendirmektedir ve bunlar arasından insanlara yaşanabilir bir İslamî hayat sunma becerisini göstermektedir.

İbn Semâni'nin tanımına göre fıkıh, “hükmü açık olan meselelerden hareketle hükmü müşkil olan meseleye çözüm getirmektir”. Bu tanıma göre fakih, toplumsal problemlere çözüm bulabilme kudret ve yetkinliğine sahip kimsedir. Zaten bu yetkinliğe sahip olmayan kimse gerçek anlamda fakih değildir. Çünkü o, inci denizine dalıp her dalışında inci bulmadan çıkmayan ve ne aradığını bilen usta bir dalgıca benzer. Halbuki dalmayı bildiği halde ne aradığını bilmeyen nice dalgıçlar vardır ki onlar inci yerine kiremit parçası çıkarırlar. Bu sebeptendir ki, fakihe önemli toplumsal rol biçen âlimler, bu düşüncelerini, sahihliği tartışmalı bir hadisle de olsa, Hz. Peygamber'e de dayandırmış ve Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmişlerdir: “Nice fıkıh taşıyanlar vardır ki onlar (aslında) fakih değildir”.

Hız. Peygamber ve sahabe döneminde önemli bir toplumsal rol yüklenen ve Batı etkisiyle bugün İslam hukukçusu olarak isimlendirilip anlam alanı daraltılan fakihler, “fakih” olarak değil de daha çok “âlim” şeklinde anılıyorlardı. Ancak daha sonra hukuk temelli fikirleri, icraatları ve davranışları ile toplumu yönlendiren İslam âlimleri “fakih”, onların ilgilendikleri bilim dalı da “fıkıh” olarak adlandırıldı.

Fıkıh ve fakih tanımlarına tenkitçi bir yaklaşım getiren Hasan Basrî ve İmam Gazalî'nin tanımları konuya daha da ışık tutucu niteliktedir. Tabiûnun büyük âlimlerinden Hasan Basrî'ye birisi bir soru sorar, o da gerekli cevabı verir. Fakat soruyu soran der ki, bu konuda fakihler senden farklı düşünüyorlar. O da kendi döneminin tarihî ve sosyolojik durumuna dikkat çeken şu açıklamasını yapar: “Hay anan seni yitirsin! Sen hiç gerçek bir fakih gördün mü? Gerçek fakih, dünyaya düşkün olmayan (dünya ba!ımından

zâhid), talebini ahretten yana çeviren, dinini (veya günahını) en iyi şekilde bilen (basiretli), Rabbine ibadette devamlı, haramlardan yeteri ve olması gereken kadar sakınan (vera sahibi) bir kimsedir”.

Gazalî ise indirgemeci fıkıh anlayışını tenkit ederek şu açıklamayı yapar: İnsanlar “fıkıh” isminde tasarrufla bulunarak onu fetvâ ilmine ve fetvâyâ konu olan vâkıalara ait kıldılar. Halbuki ilk asırda fıkıh, insanların âfetlerinin inceliklerini bilmeyi, ahretin farkına varmayı ve dünyanın hakirliğini anlamayı sağlayan bir ilmin adı idi³.

Bu tariflere göre fakih, bilgili, donanımlı, yetkin, ince anlayış, derin kavrayış, özel kabiliyeti ve engin tecrübesi olan bir bilgidir. Ancak fakih sadece bir bilgi adamı değildir. Onun esas önemli tarafı bilgisini tamamlayan, derinleştiren, anlamlı ve semereli kılan yönüdür. Şüphesiz bu yön, fakihin bildiği ile amel etmesi, teorik bilgisini pratiğe taşıyabilmesi ve davranışlarıyla insanlara örnek olmasıdır. Bu boyut, bir taraftan fakihin şahsını ve onun ürettiği bilgiyi güvenilir hale getirirken, bir taraftan da fakihe irfanî bir boyut kazandırmaktadır. Böylece fakih İslam medeniyetini temsil eden “âlim” prototipinin üç temel boyutu olan *burhanî* (aklî), *beyanî* (naklî) ve *irfanî* (hissî) boyutları şahsında bulundurmuş olmaktadır. Çünkü İslam, burhanı, beyanı ve irfanı esas alan bir dindir. Bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ayırdığımız her parça kendi başına pek bir anlam ifade etmez ve kendisinden beklenen işlevi de gerçekleştirmez. Bu durum ilk fakih olan Hz. Peygamber'in şahsiyetinin, otoritesinin, sorumluluğunun, duruşunun bir yansımasıdır. Zira âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberleri beşerden farklı ve üstün kılan vahiy alma durumudur. Bu, sadece peygamberlere aittir. Bu konuda âlimler peygambere vâris olamazlarsa da diğer hususlarda olabilirler. Peygamberleri ayrıcalıklı kılan vahyin boyutu, işlevi ve bağlayıcılığı farklı bir şekli olan ilham âlimler hakkında devam etmektedir. Evet, her ne kadar ilham vahiy gibi kesin ve bağlayıcı değilse de, Allah ile kurulan şahsa özel bir iletişim şeklidir.

Amelin ve irfanın âlimin ve fakihin ayrılmaz bir parçası olduğuna ve ancak böyle olursa gerçek fonksiyonunu icra edebileceğine dikkat çeken Şatıbî, ünlü eseri *el-Muvâfakât*'ın I. Cildinin 7 ve 8. mukaddimelerini ilim-amel bütünlüğüne ayırmıştır.⁴

İslam tarihini ve Müslümanların oluşturduğu toplumsal yapıyı dikkate alarak ilim ve irfanı içselleştirmiş

ve kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline getirmiş olan fakihın toplumsal rolünü şu şekilde maddeleştirebiliriz: Fakih, din âlimidir, hukukçudur, müftüdür, hâkimdir, hakemdir, vâizdir, imamdır. Bütün bu rollerin toplumsal olmak gibi ortak bir payda taşıdığı dikkatten kaçmamalıdır. Çünkü fakih, toplumsal hayat bakımından sadece bir teorisyen, gözlemci ve kümülatif bilgi üreticisi değildir. O, sosyolog gibi sadece olguyu gözletmez, gözlettiği olgudan hareketle olaylara müdahale eder. Bu olaylar müvacehesinde olması gerekeni hem haliyle hem de kâliyle gösterir. Bunu gösterirken de çoğu kere sosyolojinin verilerinden yararlanır. Bu yüzden başarılı bir fakihin hatırı sayılabacak kadar sosyoloji bilmesi gerekir. Bu yönüyle fakih, müceddidten de ayrılır. Zira müceddid idealist, fakih ise realisttir. O, sadece olması gerekeni değil, olabileceği de hesaba katarak pratik çözümler sunmak durumundadır. Bunun için müceddid, ideal hukukun derinliklerinin hayal aleminde seyredip tatlı hülyaların zevkini hissetmeye çalışırken, fakih düşüncelerini pozitif hale getirerek yaşanabilir kılmanın çilesini çeker ve hazzını yaşar. Fakihin düşünce dünyasında ve kimlik inşasında tutarlılık, denge ve yaşanabilir olmak merkezî bir yer işgal ettiği için o, usul ile furu arasında denge kurma çabasını asla ihmal edemez. Yani her zaman teori ile pratiği uyumlu götürme ve bunları bir-biriyle test etmekten kendini sorumlu görür.

Her ne kadar içinde yaşadığı kimi toplumsal şartlarda siyasî, hukukî ve ekonomik şartların elverişsiz olması fakihin söylemlerini teoriye mahkum etse de, bu durum ideal bir fakihin amele ve sonuca endekli olma özelliğine hâle getirmez. Söz gelimi bazı sosyolog ve ekonomistler fakihin kapitalist toplumlar için verdiği fâiz fetvalarını, teorik ve tutarsız bulabilmektedirler. Kimisi bu fetvaların İslam'ın tecdid prensibiyle örtüşmediğini iddia ederken, kimisi bunların "uçuk"luğundan bahsedebilmektedir. Ancak bu yorumları yapanların fakihin kendine biçilen rolü tam anlamıyla ancak kendi toplumsal şartlarında icra edebileceğini dikkatten kaçırmaktadırlar. Kapitalizmin hayatın her alanını bütün kurum ve kurallarıyla işgal ettiği, hatta küçülerek ceplere kadar girdiği bir toplumda kendi dünyasını inşa adına teklif hakkı dahi olmayan fakihin bir kısır döngü yaşaması kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda fakihî tenkit bağlamında sıkça tekrarlanan lafza bağlılıktan makâsîd fikhına geçmek çoğu kere nassların lafızlarıyla korunan mevcut anlamın buharlaşması sonucunu doğuracaktır. Çünkü fakihin makâsîd eksenli yorumu, kendi toplumsal

şartlarının ürünü olmaktan çok ithal, dayatmacı ve zihniyet bozucu anlayışların sonucu olacaktır. Bu durumda fakih kendi dinamiklerine, zihin yapısına ve değer yargılarına göre değil de, popüler hale gelen anlayışlara göre hareket etmek durumunda kalacaktır. Bu da İslam'ın insanlık için gönderdiği cansuyunun bulanması sonucunu doğuracaktır. Söz gelimi fikhî Batılı hukuk normlarına göre okuma gayretleri, Batıda olan her hukukî kavram ve kurumun İslam hukukunda da olması gerektiği gibi bir yanlışı beraberinde getirmektedir. Bunun sonucu olarak fikhî çağın problemlerine cevap vermesi veya yaşanabilir bir dünya inşa edip edemeyeceği Batılı normlar esas alınarak test edilmektedir. Müslümanların zihin yapıları da Batılı anlayışa doğru evrilmektedir. Hukuku dayatan zihinlere de ipotek koymakta ve kendi zihniyetini kıstas haline getirmektedir.

İslam tarihi boyunca toplumun içinde yaşayan fakihin toplumsal rolü adına şu hususlar dikkat çekmektedir:

"Fıkıh, hadiselerin bilgisini veya olayların hükümlerinin şubelerini insana açmaktır". Fikhin sosyolojik boyutuna vurgu yapan bu tanıma göre fakih, toplumun ve hadiselerin içindedir, onları yorumlamaktadır, değerlendirmektedir ve bunlar arasından insanlara yaşanabilir bir İslamî hayat sunma becerisini göstermektedir.

Fakihin Hukukçu Rolü: Fakih İslam toplumunun hukukçusudur. Ancak o, sadece hukuku üreten hukuk teorisyeni değildir. Pozitif hukukun da her safhasında yer alan bir kişiliktir. Hatta ideal hukuk ölçüsüne göre pozitif hukuk uygulamalarını sorgulamak, gözden geçirmek ve öneride bulunmak da onun görevleri arasındadır. Aynı zamanda o, hukukun yaşamasından, toplumsal şartlara uyumundan, değişen şartlara göre revize edilmesinden de sorumludur. Bu sebeple "ben fetvayı verdim ne haliniz varsa görün, işinizi görse de görmese de, probleminizi çözse de çözmeseyse de hüküm budur" tavrı fakihin kimliği bakımından çok yakışık alacak bir tavır değildir. Çünkü ilk fakih olan Hz. Peygamber gibi, onun da alternatif üretme zorunluluğu vardır. Burada Ramazan günü kasten orucunu bozan yoksul bir adama aynı zamanda ideal bir fakih olan Hz. Peygamber'in verdiği alternatifli fetva hatırlanabilir. Fakih, İslam düşüncesinin yeniden inşasının en önemli elemanı olduğu için onun zihin dünyasında süreklilik ve yeniliğe karşı hazırlıklı olma her zaman

canlılığını korumak zorundadır. Bütün çağlarda ve özellikle Osmanlı toplumunda, bazı kararlarının isabeti tartışılrsa da, fukahânın bu özelliklerini muhafaza ettikleri anlaşılmaktadır. Kredi ihtiyacını temin için, *ıyne*, *bey' bi'l-vefâ*, *muâmele-i şer' iyye* gibi akitlerin meşru görülmesi ve bunlara cevaz verilmesi bu kabilendir. Aynı şekilde *para vakıfları* da bu durumun bir başka örneğidir. Bu durum, fıkha gerileme ve duraklama dönemi eklenmesinin sorgulanmasını ve yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü bu tasnife göre Osmanlı toplumu en iyimser bakışla ictihad değil duraklama ve taklit devrini yaşamıştır. Ebussuûd gibi fakihlerin verdiği ve daha önce benzeri görülmemiş fetvaların taklit ve duraklama ile nasıl telif edileceği de ayrıca cevaplanmalıdır. Buna göre yetkin fakihi olan bir toplumda fikhin duraklamasından söz edilemez. Belki fetva verme yöntemi değişir ve ictihadın farklı yöntemleri kullanılabilir.

Gazalî ise indirgemeci fıkıh anlayışını tenkit ederek şu açıklamayı yapar: İnsanlar "fıkıh" isminde tasarrufta bulunarak onu fetvâ ilmine ve fetvâya konu olan vâkıalara ait kıldılar. Halbuki ilk asırda fıkıh, insanların âfetlerinin inceliklerini bilmeyi, ahretin farkına varmayı ve dünyanın hakirliğini anlamayı sağlayan bir ilmin adı idi.

Burada fakihin görev ve toplumsal rol bakımından düalist bir yapısından da söz edilebilir. Buna göre fakih, hem dinin ruhuna ve genel esaslarına uygun olmayan değişim ve dönüşümlerin önünde engel, hem de bu dönüşümlere ve sosyal değişime göre ictihadi değiştirebilen bir özelliğe sahiptir. Yapısı itibariyle hukuk durağan, istikrarı seven, değişime direnen bir yapıya sahiptir. Belki sosyolojik hukuk bundan istisna edilebilir. Ancak genel olarak hukukun yapısı değişimi arzulamayan bir karakter taşır. Çünkü her değişim yeni bir düzenlemeyi gerekli kılar. Bu da, mevcut yapının bir şekilde ve bir ölçüde değişmesi demektir. Bu ayrı bir çabayı gerektirir ve zor bir iştir. Bu sebeple hukuk, değişimin öncüsü olmak yerine, bir şekilde meydana gelmiş bulunan sosyal değişimlere göre var olan hukukî yapıyı gözden geçirir. O yapıya uygun dinî hükümler koyma yoluna gider. İşte İslam toplumunda bu sorumluluğun en önemli sahiplerinden biri de hukukçu kimliği ile fakihtir. Ancak fakih, dengesiz, gereksiz, kimlik bozucu, farklı kimlik empoze eden, dönüştürerek sömürme amacı taşı-

yan, maslahattan çok mefsedet getiren değişimlere engel olma noktasında da kendini görevli ve sorumlu addeder. Bunu bir taraftan iyiliği emir, kötülükten sakındırma gibi temel dini prensiplere, diğer taraftan da bid'at oluşturma yasağına dayandırır.

Fakihin Din Âlimi Rolü: Fakih, bir hukuk teorisyeni olmanın ötesinde kendisine güven duyulan bir din âlimidir. Onun bu rolü hukukçuluğundan neredeyse daha baskındır. O, önder ve iyi işlerin öncüsü örnek bir şahsiyettir. Bu rolü gereği o, topluma kanaat önderliği, hem özel hem de kamusal anlaşmazlıklarda arabuluculuk ve hakemlik yapar. Camide namaz kıldırır. Kürsüde vaaz eder. Seferberlik zamanlarında halkı cihada teşvik eder. Bunun için de fakihin imajına, mesajına ve ahlakî yapısına çok önem verilir. Bu sebeptir ki, "hocanın dediğini al, yaptığına bakma" ifadesi İslam medeniyetine yabancı bir söylemdir. Çünkü İslam'ın çoğu kere fakihle özdeş hale gelen "âlim" prototipinde iç-dış, bilgi-amel ayırımı yoktur ve böyle bir parçalanma hiç hoş karşılanmaz. Zira istikrar kazanmış bir anlayışa göre âlimler örnek insanlardır. "Alimlerin delilleri âlimlerin delilleri, câhillerin delilleri âlimlerin fiilleridir", "hoca şu yanlış yaparsa cemaat ne yapmaz". Bu anlayışa göre fakih olan âlim müstakim bir kişiliktir. Özü, sözü ve işi dine uygun bir şahsiyettir. Fakihin bu rolü, onun güvenilirlik, tutarlılık ve inandırıcılığını artırdığı için hukuk alanındaki kararlarına da saygı duyulmasına ve içtenlikle benimsenmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda camide namaz kıldırın, kürsüde vaaz eden ve anlaşmazlıklarda hakem olan fakih, kendi fildişi kulesine çekilme ve halka üstten bakma yanlısına düşemez. O, toplumun içinde yaşayarak onlardan biri olma, problemlerini yakından gözlemleme ve uygun çözümleri bulmak durumundadır. Böylece fakih toplumun en sosyal kesimini oluşturmak zorundadır. Geçmiş dönemlerde fakihlerin düzenli maaş sisteminin olmadığı zamanlarda kendi maiyetlerini temin için bir iş kolunda çalışıyor olmaları ve bir zenaatın icracısı durumunda bulunmaları fakihin sosyal konumunu daha iyi anlatmaktadır.

Fakihin Müftü ve Kadı Rolü: Fakih aynı zamanda yaşadığı toplumun müftüsü ve kadısıdır. Onun dinî otoritesini kabul eden halk, dinî müşküllerini ona sorar. Fakihin müftü konumu o kadar önemli ve özel bir şeydir ki, halk bir anlamda onu sırdaş kabul ederek kimseye açmadığı özel hayatıyla ilgili problemlerini ona açar. Hz. Peygamber hayatta iken bazı kadınların kendisine çok mahrem sorular sorduğu bilinmektedir. Bu durumdan hicap duyan Resul-i Ek-

rem'in bu tür soruları zaman zaman Hz. Aişe vasıtasıyla cevapladığı bilinmektedir. Bu durum aslında İslam toplumunda fakihlere ihtiyaç duyulduğunu baştan beri göstermiştir. Hatta Hz. Aişe bu konuda fıkıhçı kadınların öncüsü de olmuştur. Ancak ilerleyen zamanlarda kadınların fakihlik konusundaki durumu ve konumu ayrı ve özel araştırmaların konusu olmayı hak etmektedir. Çünkü fıkıh sahasında kadınların adının geçmemesi İslamî bilginin "erkeksi yorumlar" olarak itham edilmesine yol açmıştır. Bu anlamda ve bu yaklaşıma göre fıkıh da erkeksidir.

Öte yandan fakih, kadı rolünü de üstlenmekte ve davalayan taraflar arasında adaleti sağlamaktadır. Adaletle hükmettiğine inanılan kadı, hukukun üstünlüğünü ve hukuka saygıyı temin etmekte, lehe hüküm verdiğinde olduğu gibi, adalet gereği aleyhe hüküm verdiği zaman da saygıyı hak etmektedir. Bu durum gönüllerde o kadar yer etmektedir ki, hukuka ve hukukun üstünlüğüne olan saygı, "şeriatın kestiği parmak acımaz" vecizesiyle en güzel ifadesini bulmaktadır.

Bütün bu roller fakihin toplumsal rolünü işaret etmekte, onun toplumun içinde olduğunu, problemleri yakından gördüğünü göstermektedir. Fakihin toplumsal bir şahsiyet olduğu ve toplumsal olan şeyleri dikkate aldığı en önemli göstergesi, toplumların örf ve adetini önemsemesi, örfü fer'i (yardımcı) bir delil ve hukuk kuralı kabul etmesi ve örfün değişmesine paralel olarak hükümlerin de değişebileceği prensibini benimsemesidir. Fakihin kararlarında sosyal, siyasal ve ekonomik şartları dikkate almış olması da onun sosyal bir kişilik olmasının ve sosyal gözlemler yaptığının ya da bu tür gözlemlere önem verdiğinin bir göstergesidir². Buna göre fakihin tarihteki toplumsal rolü, fıkıh kitaplarındaki tasnife uygun olarak temizlikten mirasa kadar uzanırken bugün sınırlı bir sahaya inhisar etmiştir. Dinin toplumsal rolü, iman-ibadet ve ahlaka indirgenince fakih de buna göre pozisyon almaktadır.

O zaman şu soruyu sormak gerekiyor: Günümüzün fakihî kim ve bu toplumsal rollerden hangisini icra ediyor?

Bu soruya cevap verirken bu gün özellikle kendi ülkemizde belli şahısları göstererek "toplumun fakihî falancadır" deme imkânımız maalesef yoktur. Çünkü fakih olmanın belli bir kurumu olmadığı gibi, yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal şartlar fakihin alanını daraltmakta ve onun toplumsal rolünü çok sınırlı bir noktaya hapsedmektedir. Hukukî ve iktisadî düzenlemelerde planlayıcı konumda olmayan fakih,

kendisi dışında ve kendi sistemine ait olmayan anlayışların oluşturduğu şartlara ve problemlere cevap üretmek durumunda kalmaktadır. Bu cevaplar da çoğu kere değişik sebeplerden dolayı sadra şifa olmamaktadır. Bunun için de her kesimin veya şahsın fakihî farklılık arz edebilmektedir. Bir kesimin veya bazı şahısların en büyük fakih kabul ettiği bir hocayı, bir başka kesim ya modernist, ya klasik ya da güvenilmez bulmaktadır. Bu durum da maşerî vicdanı belli fakihler etrafında toplayamamaktadır. Halbuki geçmişte Yemen'in fakihî denince hemen akla Tavus b. Keysan, Medine'nin fakihî denince Malik b. Enes, Bağdat'ın fakihî denince Ebû Hanîfe gelebiliyordu.

Fakihin toplumsal rolünü tam olarak ifa edebilmesi için, içinde bulunduğu sosyal, siyasal ve global ekonomik şartların ördüğü demirden duvarların mahkumu olmaması gerekir. Fakihin toplumsal rolünü ifa ederken özgür olamaması, siyasî baskı altında olması ve bu yönde çektiği mihnetler onun kendi söylemini sağlıklı bir şekilde oluşturmasını engellemeye devam etmektedir. Böyle olumsuz ve fakihin rolünün aleyhine işleyen bir yapıda fakih hüküm verirken ya ifrata ya da tefrite düşmektedir. Mesela fâiz konusunda ya klasik fâiz teorisinde ısrar ederek Müslümanların kendi ekonomik şartlarının oluşmasını beklemekte veya modern düşünerek banka sisteminin yaptığı her türlü muameleye cevaz vererek Müslümanların fâiz hassasiyetini öldürmektedir. Aynı zamanda bu durum diğer haramlar karşısındaki duyarlılığı da zedelemektedir. Bu durum, aslında kurucu, dönüştürücü ve yönlendirici konumda olması gereken fakihî daha pasif bir konuma sevk etmekte ve zaruretlere zarureten cevap veren durumuna düşürmektedir. O zaman İslam medeniyetinin bir fıkıh medeniyeti olması olgusu ve gerçeği tarihin erken dönemlerinde kalan bir nostaljiye dönüşmektedir. ■

dipnotlar

¹ Muhammed Abid Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu* (çev. İbrahim Akbaba), İstanbul, 1997, 133.

² İslam toplumlarında ve Müslüman hafızada fıkıh ve fakihe verilen önemi görmek için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih* (tahkik, Âdil b. Yusuf el-Ğarâzî), Riyad, 1996, I, 70vd.; Recep Şentürk, *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, İstanbul, 2006, 73vd.

³ Bedruddin Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîd fi usûli'l-fikh*, Kuveyt, 1992, I, 23.

⁴ Bkz. Ebû İshâk eş-Şatîbî, *el-Muvâfâkât fi usûli's-şerî'a* (tahkik, Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasen âlu Selman), I, 73vd.

⁵ Bilgi için bk. Vecdi Bilgin, *Fakih ve Toplum*, İstanbul, 2003, 71vd.